

Ljubica Petković¹
Miljana Mihajlović
Jovana Stevanović
Milica Arsić

Dušan Glišić
Filozofski fakultet
Univerzitet u Nišu
Niš, Srbija

UDK 159.944.4:159.922.8

Originalni naučni rad<https://doi.org/10.46630/gpsi.18.2021.05>

LOKUS KONTROLE I PERCIPIRANA SOCIJALNA PODRŠKA KAO PREDIKTORI NIVOA STRESA KOD ADOLESCENATA

Apstrakt

Adolescencija sa sobom nosi različite vrste promena kod osoba – poput telesnih, emocionalnih i kognitivnih, koje mogu biti prilično stresne. Neki od faktora koji u tranzicionom periodu završetka srednje škole mogu biti zaštitni u odnosu na stres su lokus kontrole i percipirana socijalna podrška. Cilj istraživanja odnosi se na ispitivanje toga da li se, i u kojoj meri nivo stresa kod adolescenata može predvideti na osnovu lokusa kontrole adolescenata kao i na osnovu percipirane socijalne podrške. U istraživanju je učestvovalo 190 punoletnih srednjoškolaca ($N_m = 80$; $N_z = 110$) iz šest opština Srbije. Od instrumenata su korišćeni: Skala percipiranog stresa (PSS-10), Multidimenzionalna skala percipirane socijalne podrške (MSPSS) i Multidimenzionalna skala lokusa kontrole (IPC). Rezultati su pokazali da dimenzije Interni lokus kontrole ($\beta = -.30, p < .001$), Podrška od porodice ($\beta = -.21, p = .002$) i Moćni drugi ($\beta = .19, p = .020$) statistički značajno doprinose objašnjava-
nju varijanse nivoa stresa kod adolescenata. Sagledavajući međugrupne razlike po polu, može se zaključiti da se mladići i devojke statistički značajno razlikuju jedino na varijabli Stres, odnosno da kod devojaka preovladava viši nivo stresa u odnosu na mladiće, $t(188) = -2.411, p = .017$. Kada je u pitanju redosled rođenja, jedina statistički značajna međugrupna razlika kada je u pitanju redosled rođenja, uočava se na varijabli Interni lokus kontrole, $t(188) = -2.116, p = .036$, gde se kod prvorodene dece uočava statistički značajno niži nivo internog lokusa kontrole u odnosu na decu koja su rođena kasnije.

Ključne reči: stres, adolescencija, lokus kontrole, percipirana socijalna podrška

Uvod

Period adolescencije je zbog brojnih fizioloških i psiholoških procesa sazreva-
nja, buran i stresan period u razvoju dece. Ono na šta smo se u ovom radu usredsre-
dili jesu neki od faktora koji u ovom tranzicionom periodu mogu biti zaštitni, a to

¹ l.petkovic-16608@filfak.ni.ac.rs

Citirati rad na sledeći način: Petković, Lj., Mihajlović, M., Stevanović, J., Arsić, M. i Glišić, D. (2021). Lokus kontrole i percipirana socijalna podrška kao prediktori nivoa stresa kod adolescenata. *Godišnjak za psihologiju*, 18, 75–88. <https://doi.org/10.46630/gpsi.18.2021.05>

su lokus kontrole i socijalna podrška. Stoga se problem istraživanja odnosi na ispitivanje toga da li se, i u kojoj meri nivo stresa kod adolescenata može predvideti na osnovu lokusa kontrole adolescenata kao i na osnovu percipirane socijalne podrške.

Lokus kontrole

Kontrola se najčešće definiše kao objektivna ili kao percipirana sposobnost delovanja na ishod događaja (Eitel et al., 1995, prema Knežević i Kardum, 2005). Problem je uglavnom različito koncipiranje same kontrole u različitim istraživanjima, jer je ona uvek vezana za kontekst, pa ponekad i za konkretne averzivne draži koje se ispituju.

Lokus kontrole (od latinske reči „loci” koja znači mesto ili lokacija) može biti interni (recimo, uverenje da osoba kontroliše svoj život) i eksterni (životni događaji su mahom pod uticajem drugih faktora). Lokus kontrole se odnosi na unutrašnja stanja koja objašnjavaju zašto neki ljudi aktivno i voljno pokušavaju da se nose sa teškim okolnostima, dok oni sa drugačijim tendencijama lakše podlegnu spektru negativnih emocija (Lefcourt, 1991).

Koncept lokus kontrole (LOC) razvijen je u sklopu *Teorije socijalnog učenja* Džulijana Rotera (Rotter, 1966). LOC konstrukt meri stepen u kojem ljudi percipiraju da potkrepljenja (nagrade i kazne) iz okoline proističu iz njihovog truda, akcija i ličnih odluka (Francis, 2014). Interni LOC je generalno pozitivno povezan sa spektrom faktora bitnih za mentalno zdravlje, a eksterni sa adaptavnim problemima (Francis, 2014).

Hana Levenson posmatra lokus kontrole kao konstrukt koji sadrži tri subskale, a to su *Internalnost*, *Šansa* i *Moćni drugi* (Levenson, 1973). Osobe koje odlikuje eksternaorijentacija karakteriše verovanje da je njihov život pod kontrolom moćnih drugih ili pak da je njihovo ponašanje i delovanje pod uticajem spoljašnjih događaja (Stojkić i Solaković, 2017). Određeni istraživači (Roddenberry & Rank, 2010) dobijaju rezultate da ispitanici sa većim nivoom stresa imaju izraženiji eksterni lokus kontrole, kao i niži stepen samoefikasnosti, dok se u jednom istraživanju (Parkes, 1984) govori o većoj odlučnosti i adaptivnijim načinima suočavanja sa stresom kod onih koji imaju unutrašnji lokus kontrole. Da li je ovakvo prepuštanje kontrole nad događajima drugim osobama ili sredinskim okolnostima na neki način povezano sa nivoom stresa kod mlade osobe proveravamo kroz hipoteze ovog istraživanja, operacionalno formulisane na bazi upitnika Levensonove.

Percipirana socijalna podrška

Socijalna podrška je višedimenzionalni koncept, a definicije iste mogle bi se podeliti u nekoliko kategorija prema: 1) Tipu podrške koja se pruža; 2) Percepciji podrške od strane primaoca; 3) Nameri ili ponašanju pružaoca podrške; 4) Recipročnoj podršci i 5) Socijalnoj mreži (Knežević i Kardum, 2005).

Percepcija socijalne podrške, odnosno njene dostupnosti, odnosi se na verovanje da drugi o nama brinu, da smo voljeni, poštovani i vredni, kao i da pripadamo određenoj grupii ljudi (Procidano & Heller, 1983, prema Knežević i Kardum, 2005). Socijal-

na podrška doprinosi zdravlju štiteći osobu od raznih efekata stresa, odnosno redukuje delovanje stresora kroz postupke podrške od strane drugih osoba ili jednostavno kroz verovanje osobe da joj je podrška dostupna (Knežević i Kardum, 2005). Ovakva uloga socijalne podrške u prevladavanju stresa potvrđena je i u istraživanjima. U preglednom istraživanju Kohena i Vilsa (Cohen & Wills, 1985, prema Knežević i Kardum, 2005) koje je obuhvatilo više od 40 korelacionih istraživanja, nađeno je da visok nivo percipirane socijalne podrške umanjuje štetne efekte stresa. Individualna percepcija socijalne podrške povezana je sa nižim nivoom stresa i nižim stepenom psihopatologije (Procidano & Heller, 1983, prema Knežević i Kardum, 2005).

Rezultati ranijih istraživanja pokazuju da su za zdravlje pojedinca manje važni indikatori primljene socijalne podrške u odnosu na verovanje u dostupnost socijalne podrške, kao i da se efekti percipirane socijalne podrške na mentalno i telesno zdravlje mogu mnogo bolje objasniti doživljajem primljenog poštovanja, prihvaćenosti, brige i zadovoljavanja socijalnih potreba od strane važnih osoba, nego jednostavno kvantitativnim pokazateljem (Knežević i Kardum, 2005).

Meta teorija razvijena iz krosdisciplinarnе analize teorija edukacije i teorija socijalne podrške ističe značajne efekte socijalne podrške kako na stimulisanje kognitivnog razvoja osobe, tako i na sam procesa učenja. Ona ističe značaj formiranja adekvatnih socijalnih veza kao i njihovu važnost u razvoju osobe i njenog blagostanja (Lam, 2019).

Stres

Danas se stres definiše kao telesna ili mentalna napetost koju izazivaju faktori koji menjaju postojeću ravnotežu (Webster's Ninth New Collegiate Dictionary, 1988, prema Knežević i Kardum, 2005).

Period adolescencije je bog brojnih fizioloških i psiholoških procesa sazrevanja, buran i stresan period za adolescente tokom njihovog odrastanja. Kada ovome dodamo i stresne događaje, bilo da su oni normativni ili nenormativni, možemo uvideti da su mladi izloženi riziku od teškoća u prilagođavanju (Brković, 2011). Ne možemo očekivati da stresni događaji kao što su oboljenja, povrede, separacije i gubici, zanemarivanje ili zlostavljanje, akademski i drugi stresori deluju podjednako na sve mlade, upravo usled različitih okolnosti ili pak protektivnih faktora. Neki mladi mogu biti ranjiviji više od drugih usled urođenih ili stečenih telesnih i/ili psihičkih dispozicija ili zato što su ih stresni događaji zadesili u razvojno osetljivom periodu kada još nisu postigli onaj stepen ličnih kompetencija koji bi im osigurao kontrolu nad okolinom (Brković, 2011).

Individualne reakcije i posledice stresa zavise od mogućnosti uspešnog suočavanja sa stresom, kao i od količine i kvaliteta socijalne podrške, a naročito one koja dolazi od strane bliskih osoba. Istraživanja pokazuju da je stres u negativnoj povezanosti sa socijalnom podrškom bilo na poslu bilo u životu (Etzion, 1984). Takođe, eksterni lokus kontrole je u pozitivnoj korelaciji sa percipiranom socijalnom podrškom, ali i zaštitni efekat socijalne podrške korelira sa visokim skorovima na internalnosti (Sandler & Lakey, 1982).

Izvori i posledice stresa, dece i adolescenata, variraju i s obzirom na uži i širi socijalni kontekst u kom odrastaju (Jelić, 2015). Sagledavanje razlika u istraživanim konceptima u zavisnosti od redosleda rođenja adolescenata, kao i u zavisnosti od njihovog pola bi bilo korisno uzeti u obzir kada se upoređuju rezultati istraživanja različitih uzrasta, struktura porodice i konteksta.

Na osnovu usvojenog teorijskog polazišta (okvira) ovog istraživanja, formulisana je opšta hipoteza da se nivo stresa kod adolescenata može statistički značajno predvideti na osnovu lokusa kontrole i percipirane socijalne podrške.

Specifične hipoteze ovog istraživanja jesu da najpre postoji statistički značajna korelacija percipirane socijalne podrške, kao i lokusa kontrole sa nivoom stresa kod adolescenata; zatim da su sve dimenzije lokusa kontrole statistički značajni prediktori nivoa stresa kod adolescenata. Isto važi i za dimenzije percipirane socijalne podrške, tačnije da svaka od dimenzija – podrška od strane porodice, podrška od strane prijatelja, kao i podrška od strane značajnih drugih – jeste statistički značajan prediktor nivoa stresa kod adolescenata. Još dve specifične hipoteze odnose se na to da postoje statistički značajne razlike u pogledu lokusa kontrole, percipirane socijalne podrške i nivoa stresa u zavisnosti od redosleda rođenja adolescenta, kao i u zavisnosti od pola ispitanika.

Istraživanje bi moglo doprineti boljem razumevanju kvaliteta socijalne podrške mladih, bar u onom delu problema koji se odnosi na percepciju socijalne podrške mladih od strane porodice, prijatelja i značajnih drugih. Takođe, istraživanje bi moglo dati uvida u to koliko i kome se adolescenti obraćaju za pomoć.

Metod

Uzorak i procedura

Istraživanje je sprovedeno u srednjim školama u šest opština južne Srbije - Leskovac, Knjaževac, Niš, Bojnik, Topola i Aranđelovac. Ispitanicima je najpre pročitano uputstvo za popunjavanje testova i naglašeno je da je istraživanje potpuno anonimno i da se sprovodi u naučno istraživačke svrhe. Takođe je rečeno da u bilo kom trenutku mogu odustati i da se u slučaju nejasnoće ispitanici obrate istraživaču. Osim ovoga, napravljena je online verzija upitnika sa odgovarajućim uputstvima, koja je prosleđena učenicima srednjih škola iz različitih mesta kako bi bili uključeni u istraživanje online putem.

Uzorak istraživanja je prigodan, i sačinjen je od 190 punoletnih učenika četvrtog razreda srednje škole. Mladići čine 42% uzorka. Takođe, 49% uzorka čine prvorodena deca, dok ostatak uzorka čine ona rođena kasnije. Osamnaestogodišnjaci čine 92% uzorka istraživanja, a devetnaest godina imaju ostali ispitanici.

Instrumenti

Multidimenzionalna skala lokusa kontrole (The Multidimensional Locus of Control – IPC Scale; Levenson, 1973) – ovaj upitnik procenjuje u kojem su stepenu

generalizovana očekivanja pod uticajem unutrašnjih ili spoljašnjih faktora (interna ili eksterna kontrola) koristeći šestostepenu skalu Likertovog tipa. Upitnik se sastoji od tri subskale: Interni lokus kontrole, Šansa i Moćni drugi. Poslednje dve subskale odnose se na eksterni lokus kontrole. Visok skor na subdimenziji Šansa govorio bi o tome da ispitanici pripisuju većinu kontrole dešavanja u svom životu sudbini ili spletu srećnih okolnosti. Visok skor na subdimenziji Moćni drugi govori u prilog tome da ispitanik smatra da je njegov život pod kontrolom drugih ljudi. Skala se sastoji od 24 ajtema, a 8 ajtema pripada svakoj subskali. Neki od ajtema jesu: 'Koliko prijatelja ću imati zavisi od toga koliko sam dobra osoba', 'Moj život određen je mojim ponašanjem', 'Da li ću biti vođa zavisi uglavnom od mojih sposobnosti'. Skala je prevedena na srpski jezik za potrebe ovog istraživanja.

Multidimenzionalna skala percipirane socijalne podrške (Multidimensional Scale of Perceived Social Support – MSPSS; Zimet et al., 1988) služila je operacionalizaciji socijalne podrške. Skala se sastoji od 12 ajtema koji su indikatori tri tipa percipirane socijalne podrške - od strane porodice, od strane prijatelja i od strane značajnih drugih. Po četiri ajtema pripada svakoj od subskala, a skor na svakom ajtemu ocenjuje se preko sedmostepene Likertove skale (1 = *uopšte se ne slažem*, 7 = *u potpunosti se slažem*). Neki od ajtema jesu 'Moja porodica se zaista trudi da mi pomogne.', 'Imam prijatelje sa kojima mogu da podelim svoje tuge i radosti.', 'Postoji posebna osoba koja je za mene pravi izvor utehe.'. MSPSS ima dobru unutrašnju pouzdanost, a faktorska analiza potvrdila je postojanje faktora podrške od strane: porodice, prijatelja i značajnih drugih na uzorku studenata. Korišćena skala prevedena je na srpski jezik za potrebe ovog istraživanja, a prateći prevod sa hrvatskog jezika (Domitrović, 2017).

Skala percipiranog stresa (Perceived Stress Scale, 10 item version – PSS-10; Cohen & Williamson, 1988) – skala se sastoji od 10 ajtema koji su tako sastavljeni da procene osećaj preopterećenosti i osećaj nemogućnosti kontrole ili predviđanja događaja u životu ljudi. Korišćena je srpska verzija skale (Jovanović & Gavrilov-Jerković, 2015). Skor na svakom ajtemu ocenjuje se preko petostepene skale Likertovog tipa (1 = *uopšte se ne slažem*, 5 = *u potpunosti se slažem*). Neki od ajtema jesu: 'U prethodnih mesec dana, koliko često ste bili ljuti zato što stvari nisu bile pod vašom kontrolom', 'U prethodnih mesec dana, koliko često ste imali utisak da ne možete da kontrolišete važne stvari u vašem životu?', 'U prethodnih mesec dana, koliko često ste se osećali nervozno ili stresirano?'. Test je namenjen srednjoškolicima i odraslima koji imaju minimum srednjoškolsko obrazovanje. Instrument je pogodan zbog svoje dužine, a to naročito prilikom testiranja sa ograničenim vremenom. Takođe, metrijske osobine ovog instrumenta utvrđene su i na domaćem uzorku, te se tako pokazala zadovoljavajuća pouzdanost interne konzistencije (svi koeficijenti $\alpha > .70$), instrumenta na kliničkom, ali i nekliničkom uzorku (Jovanović & Gavrilov-Jerković, 2015).

Upitnik o sociodemografskim osobinama – pristupa vrednostima na varijabla pol, redosled rođenja i mesto stanovanja, a konstruisan je za potrebe ovog istraživanja.

Rezultati

Deskriptivna statistika

U Tabeli 1 biće prikazana deskriptivna statistika i pouzdanost korišćenih skala u istraživanju.

Tabela 1

Pouzdanosti i deskriptivne mere predmeta merenja

	<i>AS</i>	<i>SD</i>	<i>Broj ajtema</i>	α	<i>p (KS test)</i>
Stres	1.88	0.70	10	.82	.364
Podrška značajni drugi	5.55	1.38	4	.81	.000
Podrška od porodice	5.39	1.52	4	.90	.000
Podrška prijatelja	5.61	1.28	4	.86	.000
Interni lokus	34.66	5.7	8	.58	.378
Moćni drugi	23.10	7.85	8	.80	.481
Šansa	26.71	6.64	8	.68	.235

Napomena. α = koeficijent pouzdanosti; *AS* = aritmetička sredina; *SD* = standardna devijacija; *p* (KS test) = statistička značajnost Kolmogorov-Smirnov testa

U gore navedenoj tabeli možemo videti da većina subskala ima pouzdanost srednje visine, sem subskale Interni lokus kontrole ($\alpha = .58$) i subskale Šansa ($\alpha = .68$) koje pripadaju kontstruktu lokusa kontrole. S obzirom na nisku pouzdanost subskale Internog lokusa kontrole, ona je sagledavana sa posebnim oprezom u daljem istraživanju.

Sa obzirom na to da četiri od sedam predmeta merenja ne odstupa statistički značajno od normalne distribucije, dalje će se u obradi koristiti Pirsonov koeficijent korelacije.

Tabela 2

Korelacije predmeta merenja

	1.	2.	3.	4.	5.	6.
1. Stres						
2. Podrška značajnih drugih	-.03					
3. Podrška porodice	-.34**	.26**				
4. Podrška prijatelja	-.14*	.62**	.23**			
5. Interni lokus	-.41**	.22**	.38**	.32**		
6. Moćni drugi	.32**	-.12	-.15*	-.16*	-.17*	
7. Šansa	.26**	.00	-.11	-.01	-.09	.61**

Napomena. * $p < .05$, ** $p < .01$.

Postavljena hipoteza da postoji statistički značajna korelacija lokusa kontrole i percipirane socijalne podrške sa nivoom stresa kod adolescenata delimično je potvrđena.

Iz navedene tabele uočava se da subskala Šansa koja ukazuje na vrstu eksternog lokusa kontrole nije u korelaciji ni sa jednim subskalom u okviru koncepta percipirane socijalne podrške.

Osim ovoga, pokazalo se da je predmet merenja Stres u statistički značajnoj, ali niskoj korelaciji sa celokupnim konstruktom Percipirane socijalne podrške, koji obuhvata tri subskale podrške ($r = -.24$). Međutim, kada se sagleda detaljnije, uočava se da nema statistički značajne korelacije između nivoa stresa i predmeta merenja Podrška od značajnih drugih. Subskala Interni lokus kontrole pokazuje statistički značajne korelacije sa svim predmetima merenja u okviru Percipirane socijalne podrške, kao i sa predmetom merenja *Stres*.

Regresiona analiza

Test pokazuje statističku značajnost modela predikcije ($p < .000$) u kome se uočava da prediktori Lokus kontrole i Percipirana socijalna podrška objašnjavaju 29% varijanse Stresa, $R = .54$; $R^2 = .289$, $F(6, 183) = 12.40$, $p < .001$.

Tabela 3

Regresiona analiza – regresioni koeficijenti zasebnih predmeta merenja

	β	p
Podrška od značajnih drugih	.15	.066
Podrška od porodice	-.21**	.002
Podrška od prijatelja	-.06	.502
Interni LK	-.30**	.000
Moćni drugi	.19*	.020
Šansa	.10	.223

Napomena. β = standardizovani regresioni koeficijent; LK = lokus kontrole

Postavljena hipoteza da je dimenzija Interni lokus kontrole statistički značajan prediktor nivoa stresa kod adolescenata je potvrđena ($\beta = -.30$, $p < .001$). Rezultati pokazuju da što je veći nivo internog lokusa kontrole, to je manji nivo stresa. Dimenzija Šansa (tip eksternog lokusa kontrole) nije se pokazala kao statistički značajan prediktor nivoa stresa kod adolescenata ($\beta = -.10$, $p = .223$), kao ni dimenzije Socijalna podrška od strane prijatelja ($\beta = -.06$, $p = .502$) i Socijalna podrška od strane značajnih drugih ($\beta = .15$, $p = .066$). Potvrđena je hipoteza da dimenzija Moćni drugi (tip eksternog lokusa kontrole) jeste statistički značajan predictor nivoa stresa kod adolescenata, kao i hipoteza da dimenzija Socijalna podrška od strane porodice jeste statistički značajan prediktor nivoa stresa kod adolescenata. Korelacija je negativnog smera, pa veća Podrška od strane porodice ukazuje na niži nivo stresa kod adolescenata ($\beta = -.21$, $p = .002$).

Sagledavajući zajedno navedene hipoteze, može se zaključiti da subskale Interni lokus kontrole, Podrška od porodice i Moćni drugi statistički značajno doprinose objašnjavanju varijanse nivoa stresa kod adolescenata.

Razlike između grupa

Hipoteza da postoje statistički značajne razlike u pogledu varijabli istraživanja (lokus kontrole, socijalna podrška i nivo stresa) zavisno od pola ispitanika donekle se potvrdila. Razlike između grupa prema polu ispitivane su u pogledu svih kontinuiranih varijabli u istraživanju međutim pokazalo se da se mladići i devojke statistički značajno razlikuju jedino u nivou doživljenog stresa, odnosno da grupa devojaka statistički značajno doživljava viši nivo stresa u odnosu na mladiće, $t(188) = -2.411$; $p = .017$.

Hipoteza da postoje statistički značajne razlike u pogledu varijabli istraživanja (lokus kontrole, socijalna podrška i nivo stresa) u zavisnosti od redosleda rođenja nije se potvrdila u velikoj meri. Jedina statistički značajna međugrupna razlika uočava se na varijabli Interni lokus kontrole, gde se kod prvorodene dece može naći statistički značajno niži nivo internog lokusa kontrole u odnosu na decu koja su rođena kasnije, $t(188) = -2.116$; $p = .036$.

Diskusija

Cilj ovog istraživanja bio je utvrditi da li lokus kontrole i socijalna podrška statistički značajno predviđaju nivo stresa kod adolescenata. Rezultati koji su dobijeni ukazuju da regresioni model objašnjava 29% varijanse stresa, što govori u prilog opštoj hipotezi da se lokus kontrole i percipirana socijalna podrška izdvajaju kao statistički značajni prediktori nivoa stresa kod adolescenata.

U ovom istraživanju utvrđena je statistički značajna korelacija između svih dimenzija Lokusa kontrole i nivoa stresa - dimenzija *Interni lokus kontrole* negativno korelira sa varijablom stresa; dimenzija *Moćni drugi* pozitivno korelira sa varijablom stresa. Takođe, ove dimenzije su i statistički značajni prediktori nivoa stresa kod adolescenata. Ovo bi značilo da poverenje u sopstvenu kontrolu nad događajima u životu pojedinca nosi sa sobom i niži nivo stresa, dok verovanje u Moćne druge doprinosi višem nivou stresa. Navedeno ide u prilog tvrdnji da što više osoba prosuđuje da ima kontrole nad situacijom (problemom, zahtevom sredine), situacija će izgledati manje preteća, i obrnuto (Houston, 1972). U istraživanju o odnosu anksioznosti i lokusa kontrole kod studenata (Galli & Nigro, 1985), utvrđeno je da unutrašnji lokus kontrole korelira negativno sa skorom na skali koja je merila anksioznost, dok skala Moćni drugi pozitivno korelira sa nivoom anksioznosti. S obzirom na to da su stres i anksioznost srodni konstrukti, rezultati ovog istraživanja u skladu su sa rezultatima dobijenim u našem istraživanju. LOC konstrukt meri stepen u kojem ljudi percipiraju da potkrepljenja (nagrade i kazne) iz okoline proističu iz njihovog truda, akcija i ličnih odluka (Francis, 2014), gde je interni lokus kontrole generalno pozitivno povezan sa spektrom faktora bitnih za mentalno zdravlje, a eksterni sa adaptivnim problemima. Istraživanja pokazuju da ljudi koji izveštavaju o eksternom lokusu kontrole izveštavaju o postojanju više stresogenih iskustava i viših nivoa psiholoških i fizičkih problema (Hovenkamp-Hermelink et al., 2019). Ovi ljudi su takođe osetljivi

viji na spoljašnje uticaje i kao rezultat toga responzivniji su na stres (Roddenberry & Renk, 2010). Posmatranje krajnjeg ishoda događaja u svetlu dimenzije Moćni drugi pokazalo se povezanim sa višim nivoom stresa i slabijim zdravljem (Reknes et al., 2019).

U našem istraživanju utvrđeno je da postoje statistički značajne korelacije između nivoa stresa i dimenzija *Podrška od strane porodice*, kao i *Podrška od strane prijatelja*. Takođe *Podrška od strane porodice* statistički značajno predviđa nivo stresa kod adolescenata (mada je korelacija niskog intenziteta). Dobijeni rezultati su u skladu sa rezultatima istraživanja u kome je utvrđeno da postoji značajna povezanost pozitivnog smera između porodične kohezivnosti, sa jedne strane, i na emocije usmerenog prevladavanja i aktivnog prevladavanja stresa sa druge strane (Zotović i sar., 2008).

Upravljanje stresom zavisi i od izvora socijalne podrške (Troits 1986, prema Knežević i Kardum, 2005). Ljudi koji su slični primaocu socijalne podrške su važan izvor, zbog toga što je ključna komponenta u pružanju pomoći empatija, a u uslovima doživljene ili realne sličnosti će u velikom broju slučajeva do toga doći (Knežević i Kardum, 2005). Prostorna bliskost takođe može biti kritičan faktor jer prostorno bliski izvori socijalne podrške mogu poznavati sve specifične karakteristike i zahteve stresne situacije (House, 1981, prema Knežević i Kardum). Ovi navodi mogu ukazivati na to zašto je baš porodica najbitniji protektivni faktor, mada se ove karakteristike donekle mogu pripisati i vršnjacima, a *Podrška od strane značajnih drugih* kao konstrukt svakako da može uključivati i roditelje. Ipak, rezultati nekih istraživanja (Cause et al., 1992) pokazuju da je podrška od strane porodice pozitivno povezana sa nekoliko domena, dok je podrška u školi povezana samo sa školskom kompetentnošću. Iznova se pokazuje generalni efekat porodične podrške na različite domene, dok se ostali agensi, iako bitni, ne pokazuju ni u istraživanju koje je ovde prezentovano tako sveobuhvatnim.

Interni lokus kontrole (Lefcourt, 1991) predstavlja voljno i aktivno nošenje sa teškim okolnostima, a podrška porodice je u navedenim istraživanjima pozitivno povezana sa aktivnim strategijama prevladavanja. Negativna povezanost nivoa stresa sa internim lokusom kontrole može govoriti o tome da manji nivo stresa nosi i dimenziju odlučnosti i aktivnog stava u vezi sa neprijatnim događajima.

Hipoteza da postoje statistički značajne razlike u pogledu varijabli istraživanja (lokus kontrole, socijalna podrška i nivo stresa) zavisno od pola ispitanika donekle se potvrdila. Mladići i devojke se statistički značajno razlikuju jedino u nivou doživljenog stresa, odnosno pokazalo se da grupa devojaka statistički značajno doživljava viši nivo stresa u odnosu na mladiće. Broj devojaka u našem uzorku jeste bio neznatno veći od broja momaka, ali je navedena tvrdnja potvrđena u još nekim istraživanjima (Fink, 2010), koja govore o tome da žene iskuse više stresogenih događaja od muškaraca. Istraživanje Hampela i Petermana (Hampel & Peterman, 2006), kao i Rudolfa (Rudolph, 2002) pokazuje da devojke adolescentkinje imaju više negativnih emocionalnih reakcija na stres od muškaraca. Takođe, žene imaju statistički značajno više skorove prilikom merenja somatskih ispoljavanja stresa (Matud, 2004). Razlike kod mladića i devojaka sa obzirom na dimenzije lokusa kontrole nisu se pokazale, mada su u rele-

vantnim istraživanjima rezultati mešoviti. Autori jednog longitudinalnog istraživanja (Chubb et al., 1997) bavili su se razlikama između dečaka i devojčica s obzirom na samopoštovanje i lokus kontrole. Razlika između dečaka i devojčica, u pogledu lokusa kontrole u navedenom istraživanju (Chubb et al., 1997) nije pronađena, a autori navode još neka istraživanja gde se ovi navodi potvrđuju (npr. Adame et al., 1989, prema Chubb et al., 1997). Ovakvi nalazi navode na pretpostavku da je pol i njegov efekat na razvijanje internog ili eksternog lokusa kontrole manje bitan faktor nego karakteristike porodice, ličnosti, okruženja ili neki drugi faktori. Volki (Walkey, 1979) je dodatno ispitivao faktorsku strukturu skala lokusa kontrole Hane Levenson. U njegovom istraživanju muškarci su imali statistički značajno više rezultate na varijabli Interni Lokus kontrole. Ista situacija bila je i na skali Moćni drugi, dok se na skali Šansa nije pokazala statistički značajna razlika između muškaraca i žena.

Kada je u pitanju socijalna podrška, u našem istraživanju razlike u odnosu na pol učesnika nisu utvrđene. Ovo se može objasniti na sledeći način. Naime, u jednom istraživanju (Day & Livingstone, 2003) žene su naznačile da bi se okrenule partneru i prijateljima za podršku u većoj meri nego muškarci. Ipak, kada je percipiran stres određenih scenarija bio kontrolisan, razlike se više nisu ispoljavale. To nas navodi na zaključak da procenjena opasnost situacije i veći broj situacija koje su ocenjene kao opasne mogu dovesti do različitih ponašanja u stresnim situacijama.

Jedina statistički značajna međugrupna razlika kada je u pitanju redosled rođenja, uočava se na varijabli *Interni lokus kontrole*, gde se kod prvorodene dece može naći statistički značajno niži nivo internog lokusa kontrole u odnosu na decu koja su rođena kasnije. Ipak, u našem istraživanju je kategorizacija takva da se samo u prvoj grupi – „provorođeni” specificira tačni redosled rođenja, dok u drugoj kategoriji – „ostali” ima mesta za dalju kategorizaciju. U budućim istraživanjima preciznija kategorizacija ili potpuniji uzorak, koji bi dao adekvatnu zastupljenost svim kategorijama može potencijalno dati drugačije rezultate. Zbog neadekvatne kategorizacije, ne mogu se izvući pouzdaniji zaključci. Do protivrečnih rezultata u istraživanjima kada je u pitanju redosled rođenja dolazi se uglavnom zbog različitih kategorija u svakom pojedinačnom istraživanju (Walter & Ziegler, 2013), kao i zbog neadekvatnog svrstavanja jedinaca u kategorije – o čemu ima reči u istraživanju fokusiranog na lokus kontrole školske dece (Newhouse, 1974).

Ovaj rad je donekle odgovorio na problem istraživanja i delimično potvrdio hipoteze istraživača. Rezultati do kojih se došlo doprinose razumevanju stresa i lokusa kontrole kao konstrukta, ali pokazuju da su potrebne i dodatne provere ovih konstrukata, kao i potencijalne metodološke dorade. Ovi rezultati još jednom stavljaju akcenat na podršku porodice kao jednog od najvažnijih faktora za dete adolescenta. Porodica je ta koja pruža glavni model ponašanja, referentni okvir za buduće odnose i za pristupanje problemima. Takođe se dobija delimičan odgovor na praktična pitanja – poput toga da li će pre percepcija kontrole nad događajima dovesti do toga da čovek percipira događaje manje stresnim ili će pak percepcija nedovoljne kontrole nad događajima dovesti do neke vrste olakšanja i prebacivanja odgovornosti.

Nedostaci ovog istraživanja ogledali bi se pre svega u uzorku koji je obuhvatio samo punoletne adolescente, srednjoškolce. U uzorku takođe ima nešto više devojaka,

tako da bi pouzdaniji zaključci o razlikama između momaka i devojaka mogli da se dobiju u istraživanjima sa jednakim brojem u obe kategorije. Neke od implikacija koje sa sobom nosi redosled rođenja, poput mogućih karakteristika ličnosti svojstvenijih za prvorodene, mogle bi biti proverene u budućim istraživanjima. Takođe bi trebalo napraviti adekvatnije kategorije, kako bi se pouzdanije moglo zaključivati o razlikama između jedinaca, provorođene dece i ostalih kategorija. Lokus kontrole kao takav nije dovoljno psihometrijski obrađen konstrukt i većina instrumenata korišćenih za ispitivanje lokusa kontrole ne pokazuje zavidne merne karakteristike, ili je pak reč o upitnicima koji podrazumevaju dihotomizaciju (kao na primer Roterova skala), a ne skale Likertovog tipa (kao što je skala Hane Levenson korišćena u ovom istraživanju). Usled toga, a imajući u vidu slabu pouzdanost koju je dimenzija Interni lokus kontrole pokazala u uzorku, ista je zadržana u radu i pri tumačenju rezultata. Dalje, možda bi smislenije bilo uključiti varijablu *Struktura porodice*, s obzirom na to da se u jednoj holandskoj studiji pokazalo da mladi iz porodice sa jednim roditeljem ili očuhom/pomajkom imaju u poređenju sa mladima iz potpunih porodica značajno niže samopoštovanje, anksiozniji su, usamljeniji i depresivniji, te imaju više suicidalnih misli (Garnefski & Diekstra, 1997, prema Lacković-Grgin, 2004). Svi ovi konstrukti svakako imaju velike veze sa stresom. Iako se u jednom istraživanju (Cause et al., 1992) pokazalo da školska podrška uglavnom ima uticaja samo na taj isti domen, možda bi u budućim istraživanjima trebalo uključiti konstrukte poput školske klime, podrške nastavnika i samopercepcije.

Zaključak

Ovim istraživanjem pokazalo se da lokus kontrole i percipirana socijalna podrška statistički značajno predviđaju nivo stresa kod adolescenata, Dobijeni rezultati ukazuju da regresioni model objašnjava 29% varijanse stresa. Instrumenti koji su korišćeni značajno su doprineli bližem razumevanju konstrukta percipirane socijalne podrške i lokusa kontrole kao protektivnih faktora u odnosu na stres. Statistički značajna korelacija pokazala se između svih dimenzija Lokusa kontrole i nivoa stresa, kao i između nivoa stresa i dimenzija Podrška od strane porodice, kao i Podrška od strane prijatelja, dok se navedena prva subdimenzija pokazala i kao protektivni faktor u odnosu na nivo stresa. Pokazalo se takođe da devojke doživljavaju viši nivo stresa u odnosu na mladiće, kao i da prvorodena deca imam niži nivo internog lokusa kontrole u odnosu na decu koja su kasnije rođena.

Literatura

- Brković, A. (2011). *Razvojna psihologija*. Svetlost.
- Cauce, A. M., Hannan, K., & Sargeant, M. (1992). Life stress, social support, and locus of control during early adolescence: Interactive effects. *American Journal of Community Psychology*, 20(6), 787–798. <https://doi.org/10.1007/BF01312608>

- Chubb, N. H., Fertman, C. I., & Ross, J. L. (1997). Adolescent self-esteem and locus of control: A longitudinal study of gender and age differences. *Adolescence*, 32(125), 113–129.
- Cohen, S., Underwood, L. G., & Gottlieb, B. H. (Eds.). (2000). *Social support measurement and intervention: A guide for health and social scientists*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/med:psych/9780195126709.001.0001>
- Day, A. L., & Livingstone, H. A. (2003). Gender differences in perceptions of stressors and utilization of social support among university students. *Canadian Journal of Behavioural Science/Revue canadienne des sciences du comportement*, 35(2), 73–83. <https://doi.org/10.1037/h0087190>
- Domitrović, A. (2017). *Zadovoljstvo kvalitetom života osoba s transplantiranom jetrom*. [Diplomski rad, Sveučilište Josipa Juraja Strossmayera]. Repozitorij MEFOS. <https://repozitorij.mefos.hr/islandora/object/mefos:466>
- Etzion, D. (1984). Moderating effect of social support on the stress–burnout relationship. *Journal of Applied Psychology*, 69(4), 615–622. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.69.4.615>
- Fink, G. (Ed.). (2010). *Stress consequences: Mental, neuropsychological and socioeconomic*. Elsevier Academic Press.
- Francis, A. J. (2014). Locus of control. In D.A. Leming (Ed.) *Encyclopedia of Psychology and Religion* (pp.1035–1036). Springer. <https://doi.org/10.1007/978-1-4614-6086-2>
- Galli, I., & Nigro, G. (1985). Un contributo allo studio della relazione tra locus of control e ansia [A contribution to the study of the relation between locus of control and anxiety]. *Giunti Organizzazioni Speciali*, 173, 11–17.
- Hampel, P., & Petermann, F. (2006). Perceived stress, coping, and adjustment in adolescents. *Journal of Adolescent Health*, 38(4), 409–415. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2005.02.014>
- Houston, B. K. (1972). Control over stress, locus of control, and response to stress. *Journal of Personality and Social Psychology*, 21(2), 249–255. <https://doi.org/10.1037/h0032328>
- Hovenkamp-Hermelink, J. H., Jeronimus, B. F., van der Veen D.C, Spinhoven, P., Penninx, B. W., Schoevers, R. A., & Riese, H. (2019). Differential associations of locus of control with anxiety, depression and life-events: A five-wave, nine-year study to test stability and change. *Journal of Affective Disorders*, 253(15), 26–34. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2019.04.005>
- Jelić, M. (2015). *Pedagoške implikacije razvijanja socijalne kompetentnosti dece i mladih bez roditeljskog staranja* [Doktorska disertacija, Univerzitet u Novom Sadu]. Nardus. <https://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/8142>
- Jovanović, J. & Gavrilov-Jerković, V. (2015). More than a (negative) feeling: Validity of the Perceived Stress Scale in Serbian clinical and non-clinical samples. *Psihologija*, 48(1), 5–18. <https://doi.org/10.2298/PSI1501005J>
- Knežević H.J. i Kardum I. (2005). *Psihosocijalne odrednice tjelesnog zdravlja: stres i tjelesno zdravlje*. Naklada Slap.
- Lacković-Grgin, K. (2006). *Stres u djece i adolescenata*. Naklada Slap.
- Lam, B. H. (2019). *Social Support, Well-being, and Teacher Development*. Springer. <https://doi.org/10.1007/978-981-13-3577-8>

- Lefcourt, H. M. (1991). Locus of control. In J. P. Robinson, P. R. Shaver, & L. S. Wrightsman (Eds.), *Measures of personality and social psychological attitudes* (pp. 413–499). Academic Press. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-590241-0.50013-7>
- Levenson, H. (1973, August). *Reliability and Validity of the I, P, and C Scales - A Multi-dimensional View of Locus of Control* [Paper presentation]. American Psychological Association Convention, Montreal, Canada. <https://eric.ed.gov/?id=ED087791>
- Matud, M. P. (2004). Gender differences in stress and coping styles. *Personality and individual differences*, 37(7), 1401–1415. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2004.01.010>
- Newhouse, R. C. (1974). Locus of control and birth order in school children. *Journal of Clinical Psychology*, 30(3), 364–365. <https://doi.org/10.1002/1097-4679>
- Parkes, K. R. (1984). Locus of control, cognitive appraisal, and coping in stressful episodes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 46(3), 655–668. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.46.3.655>
- Reknes, I., Visockaite, G., Liefvooghe, A., Lovakov, A., & Einarsen, S. V. (2019). Locus of control moderates the relationship between exposure to bullying behaviors and psychological strain. *Frontiers in Psychology*, 10, Article 1323. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01323>
- Roddenberry, A., & Rank, K. (2010). Locus of control and self-efficacy: Potential mediators of stress, illness, and utilization of health services in college students. *Child Psychiatry & Human Development*, 41(4), 353–370. <https://doi.org/10.1007/s10578-010-0173-6>
- Rotter, J. B. (1966). Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychological Monographs: General and Applied*, 80(1), 1–28. <https://doi.org/10.1037/h0092976>
- Rudolph, K. D. (2002). Gender differences in emotional responses to interpersonal stress during adolescence. *Journal of Adolescent Health*, 30(4), 3–13. [https://doi.org/10.1016/S1054-139X\(01\)00383-4](https://doi.org/10.1016/S1054-139X(01)00383-4)
- Sandler, I. N., & Lakey, B. (1982). Locus of control as a stress moderator: The role of control perceptions and social support. *American Journal of Community Psychology*, 10(1), 65–80. <https://doi.org/10.1007/BF00903305>
- Stojkić, M., i Solaković, Š. D. (2017). Relacije između lokusa kontrole i sklonosti ka preevarama u ljubavnim vezama. *Godišnjak za psihologiju*, 14(16), 7–17.
- Terzian, M., Moore, K. A., & Nguyen, H. N. (2010). Assessing stress in children and youth: A guide for out of school time program practitioners. *Child Trends*, 22, 1–5.
- Walkey, F. H. (1979). Internal control, powerful others, and chance: A confirmation of Levenson's factor structure. *Journal of Personality Assessment*, 43(5), 532–535. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa4305_17
- Walter, D. A., & Ziegler, C. A. (1980). The effects of birth order on locus of control. *Bulletin of the Psychonomic Society*, 15(5), 293–294. <https://doi.org/10.3758/BF03334537>
- Zimet, G. D., Dahlem, N. W., Zimet, S. G., & Farley, G. K. (1988). The Multidimensional Scale of Perceived Social Support. *Journal of Personality Assessment*, 52(1), 30–41. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa5201_2
- Zotović, M., Telečki, T., Mihić I. i Petrović, J. (2008). Relacije karakteristika porodice i prevladavanja stresa kod adolescenata. *Primenjena psihologija*, 1(3-4), 145–160. <https://doi.org/10.19090/pp.2008.3-4.145-160>

Ljubica Petković²
Miljana Mihajlović
Jovana Stevanović
Milica Arsić
Dušan Glišić

Faculty of Philosophy
University of Niš
Niš, Serbia

LOCUS OF CONTROL AND PERCEIVED SOCIAL SUPPORT AS PREDICTORS OF STRESS LEVEL IN ADOLESCENTS

Abstract

Adolescence brings with it different types of changes in people – such as physical, emotional and cognitive, which can be quite stressful. Some of the factors that can be protective against stress in the transition period of high school completion are the locus of control and perceived social support. The aim of the study is to examine whether, and to what extent, stress levels in adolescents can be predicted based on the locus of control of adolescents as well as based on perceived social support. The research examined 190 adult high school students ($N_{\text{male}} = 80$; $N_{\text{female}} = 110$) from six municipalities in Serbia. The following instruments were used: Perceived Stress Scale (PSS-10), Multidimensional Scale of Perceived Social Support (MSPSS), and The Multidimensional Locus of Control (IPC). The results showed that the dimensions Internal locus of control ($\beta = -.30$, $p < .000$), Family support ($\beta = -.21$, $p = .002$) and Powerful others ($\beta = .190$, $p = .020$) contribute statistically significantly to explaining the level variance stress in adolescents. Considering the intergroup differences by gender, it can be concluded that boys and girls differ statistically significantly only on the variable Stress, i.e., that girls have a higher level of stress compared to boys, $t(188) = -2.411$, $p = .017$. The only statistically significant intergroup difference when it comes to the order of birth is observed in the variable Internal locus of control, $t(188) = -2.116$, $p = .036$, where in first-born children a statistically significantly lower level of internal locus of control can be found compared to children born later.

Key words: stress, adolescence, locus of control, perceived social support

Primljeno: 25.05.2021.

Primljena korekcija: 17.07.2021.

Prihvaćeno za objavljivanje: 15.09.2021.

² l.petkovic-16608@filfak.ni.ac.rs

Please cite as: Petković, Lj., Mihajlović, M., Stevanović, J., Arsić, M., & Glišić, D. (2021). Locus kontrole i percipirana socijalna podrška kao prediktori nivoa stresa kod adolescenata [Locus of control and perceived social support as predictors of stress level in adolescents]. *Godišnjak za psihologiju*, 18, 75–88. <https://doi.org/10.46630/gpsi.18.2021.05>